

הליכה בשדה מוקשים

כאמן, שמעון לב עוסק באינטנסיביות ובאובססיביות בעבר הטרגי של משפחתו, בין וינה, ברלין ואושוויץ. כהיסטוריון, הוא חוקר את תורתו החברתית והמוסרית של מהטמה גנדהי בכלל, ואת יחסו לשואה וליהודים בפרט. הטקסט שלפניכם הוא ניסיון לשרטט בעדינות את המקום שבו שני הנושאים נפגשים. **שמעון לב**

חום וארנה לב (Löw) עברו עם ילדיהם וילי (אב) וליאנה מווינה לברלין לאחר עליית היטלר לשלטון, כדי לטפל בעסקי המשפחה. היתה זו החלטה טרגית, שנבעה מכך שב-1934 כבר אסור היה ליהודים להוציא כסף מגרמניה. הם בוודאי חשבו שהמעבר לברלין יהיה רק לפרק זמן קצר, והרגישו מוגנים עקב היותם בעלי נתינות אוסטרית. בברלין התגוררה המשפחה ב-11 Thomasiusstraße, והילדים למדו בבית הספר של עדת ישראל.

אבי, וילי-זאב, נשלח ביוני 1939 לאנגליה במסגרת הקינדר-טרנספורט. עם פרוץ המלחמה הוא נעצר בשל היותו נתין מדינת אויב, ונשלח למחנה הסגר בקנדה. ליאנה אחותו נשלחה לקרובי משפחה בבלגיה, אך לאחר הכיבוש הגרמני ב-1940 נמלטו קרובי המשפחה שאצלם שהתה לצרפת, והיא נאלצה לחזור לבדה ברכבת להוריה בברלין. ההתכתבות בין בני המשפחה נמשכה עד מאי 1943. ארנה עבדה בעבודת כפייה במחלקת הליפוף של חברת החשמל, ונחשבה בת מזל מכיוון שהורשתה לעשות זאת בישיבה על כיסא. מי שכתבה את עיקר המכתבים והגלויות, שהוגבלו לעשרים וחמש

כמה רחוק אני מוכן ללכת עם הדיאלוג בנושא. אני חש שהיכולת שלי לנהל דיאלוג פתוח אמונותי ואנושי עם אמן כמו דרשמידט, קשורה במסלול אחר של חיי, המסלול המחקרי וההיסטורי, שבמסגרתו אני חוקר את תורתו החברתית והמוסרית של מהטמה גנדהי (כן, גנדהי עם ה"א". אגב, בפגישה עם איתמר בן-אבי בלונדון ב-1930, ציין בפניו גנדהי את חשיבות ה-H בשמו). גנדהי, הנביא הגדול של אי-ציות אזרחי ומאבק לא-אלים (סאטיאגרהא), מדגיש את הצורך בהפרדה בין המעשה הרע עצמו לבין מבצע המעשה, אכזרי ככל שיהיה, ואני מאמין שללא העיסוק האינטנסיבי שלי בתכנים האלה, לא הייתי מתמודד עם השואה באותו אופן.

גנדהי החל את פעילותו הציבורית בדרום אפריקה בסוף המאה ה-19, שם הנהיג בהצלחה מאבק לא-אלים נגד אפליית האוכלוסייה ההודית. בדרום אפריקה פגש גם את האיש שהפך לידיד הנפש הקרוב ביותר שלו, הארכיטקט היהודי-גרמני הרמן קלנבאך, שהיגר לדרום אפריקה ב-1896. גנדהי וקלנבאך הקימו ב-1910 את חוות טולסטוי, שבה התנסו באורח חיים אלטרנטיבי מבחינה מוסרית ורוחנית. בסך הכל חיו השניים יחד במשך כשמונה שנים. לגנדהי היו לא מעט תומכים מערביים משמעותיים, שבין הבולטים שבהם היו גם כמה וכמה יהודים (היהודי האנגלי הנרי פולק, מזכירתו הנאמנה של גנדהי סוניה סלזין, איזק גבריאל, בני הזוג ווגל/פוגל ואחרים, שכמעט ונשכחו מדפי ההיסטוריה), אך מכל תומכיו הלבנים היה זה

1. גנדהי וקלנבאך בעת בניית ביתו של קלנבאך שבו התגוררו ביחד (1909)
2. גנדהי וקלנבאך באשרם בעת ביקורו של קלנבאך בשליחות משה שרת (1937)
3. קלנבאך לבד באותו ביקור
4. גנדי וקלנבאך (במרכז) עם המתיישבים בחוות טולסטוי (1910)

צילומים: ארכיון קלנבאך, באדיבות שמעון לב

טענה כזו אינה עולה בקנה אחד עם כל הידוע לנו מהמחקר ההיסטורי. הנקודה המשמעותית היא, שקלנבאך היה השותף והאדם הקרוב ביותר לגנדהי באותם ימים, ומילא תפקיד חשוב בהתפתחות ובעיצוב אישיותו, בתקופה הנתפשת בשדה המחקרי כדרמטית בהקשר לפועלו העתידי במאבק לעצמאות הודו. ליחסיהם של השניים היה היבט נוסף, כאשר ב-1937 נסע קלנבאך לבקשת משה שרת לאשרם של גנדהי בהודו, כדי לנסות ולגייס את תמיכתו בציונות. בהקשר זה עלתה גם שאלת מצבם של יהודי גרמניה תחת היטלר. בנובמבר 1938, לאחר ליל הבדולח, פרסם גנדהי את הצהרתו "היהודים", שעסקה בשאלת ארץ ישראל ומצבם של יהודי גרמניה. הוא הציע ליהודים לפעול בדרך של אי-ציות אזרחי, על ידי התנגדות לא-אלימה למשטר הנאצי. גנדהי טען כי אי-שיתוף פעולה אקטיבי וסירוב לציית, אף במחיר הקרבת החיים, יהווה שיטה אפקטיבית להמיס את "לב האבן" של היטלר, הגם שחזה את האפשרות של שחיטה כוללת של יהודי אירופה: "היכולים היהודים לעמוד בפני הרדיפות המאורגנות שאינן יודעות בושה? היש להם דרך לשמור על כבוד עצמם ואמצעי נגד הרגשת חוסר אונים ואבדון?... אילו הייתי יהודי שנולד בגרמניה והתפרנס בה, הייתי תובע את גרמניה כפית, ממש ככל גרמני זקוף קומה ביותר, וינסה נא לירות בי ולהורידני לבור כלא. הייתי מסרב להיות מגורש או לקבל על עצמי כל השפלה. ובעשותי כך לא הייתי מחכה עד שחבריי היהודים ישתתפו

לקלנבאך שחלק עימו את הרגעים האינטימיים בחייו, ויחסיהם מעוררים מחלוקות ותהיות עד היום. העיתונאי זוכה פרס פוליצר ג'וזף לליוולד רמז בספרו מ-2011 שבין קלנבאך לגנדהי התקיימו יחסים ארוטיים, רמיזה שעוררה סערה בהודו ובעולם כולו. בעת הפרסום של לליוולד כבר היה ספרי "ידידי נפש - הסיפור של מהטמה גנדהי והרמן קלנבאך" בדפוס, ובו עסקתי בין השאר גם בסוגיה המרתקת של גנדהי והמיניות. מבלי להיכנס כאן לעומקה, נאמר כי גנדהי אכן כתב לקלנבאך מכתבים רבים שבהם השתמש בביטויי אהבה, אולם צריך להכיר לעומק את סגנון כתיבתו, ואין זה נכון לשפוט את מכתביו לפי הטרימינולוגיה המקובלת כיום. גנדהי נדר פרישות מינית (ברמהצ'אריה) לאחר שחזה בזוועות מרד הזולו ב-1906, והיה זה נושא שעימו נאבק רבות במשך כל חייו. הוא הדגיש באופן עקבי את חשיבות הפרישות המינית להתפתחות רוחנית, ורבות נכתב על כך במחקר. ברור שהמיניות והעיסוק האובססיבי של גנדהי בהתגברות על תשוקה מינית קשורים גם ליחסיו עם קלנבאך ומהווים נושא מרתק. היו אלה יחסים של שותפות וחברות, שאמנם ניתן להגדיר כהומו-אירוטיים, אך לא במובן של קיום יחסי מין. לכאורה, מדוע בעצם אכפת לנו מה גנדהי וקלנבאך עשו בחדר המיטות הפרטי שלהם? אכפת לנו, משום שמשמעות הטענה שגנדהי וקלנבאך קיימו יחסי מין היא, שהשניים ניהלו חיים כפולים וצבועים בצורה העמוקה והשקרית ביותר שניתן להעלות על הדעת.

ליבו באי-אלימות אינו יכול לאהוב את היטלר, הביא את קולנבאך, שנפל למשכב באותה עת באשרם בשל מחלת המלריה: "במקרה חי איתנו כעת ידיד יהודי המאמין בשכלו באי-אלימות, אולם טוען שאינו מסוגל להתפלל למען היטלר... אני רב איתו בשל רוגזו זה. רוצה הוא לנהוג באי-אלימות, אך סבלם של חבריו היהודים הוא יותר ממה שהוא יכול לשאת". קשה שלא לדמיין את קולנבאך המסכן, השוכב חולה ונקרע בין קרובי משפחתו בגרמניה לבין אמונתו באי-אלימות.

אחת הנקודות התמוהות היא שתיקתו המטרידה של גנדהי לאחר שנודעו ממדי השואה. התייחסותו היחידה להשמדת היהודים מופיעה בביוגרפיה הפופולרית שכתב היהודי האמריקאי לואיס פישר. גנדהי טען שם כי גם במבט לאחור הוא עדיין סבור שצדק: "היטלר הרג חמישה מיליון יהודים.

זהו הפשע הגדול ביותר בזמננו. אך על היהודים היה להקריב את עצמם מרצונם לסכין הקצבים. היה עליהם להשליך את עצמם לתוך הים מהצוק... זה היה מעורר את דעת העולם ואת תושבי גרמניה... בכל מקרה נכעו במיליונים".

(במאמר מוסגר יש להדגיש שגנדהי, בניגוד למרבית מנהיגי העולם, תמך באפשרות שפליטים יהודים מגרמניה ומאוסטריה, בעלי מקצועות

נדרשים, יקבלו אשרות כניסה להודו. אך היו אלה דווקא הבריטים שמנעו זאת).

האם תנועה של אי שיתוף פעולה וחוסר ציות לדיכוי הנאצי, בעלת הד ציבורי רחב, היתה בכלל אפשרית? מצד אחד, יד הגורל והמקורות הן שקבעו ברובם המוחלט של המקרים את גזר הדין לחיים או למוות; אך מצד שני ניתן להניח, שהמאפיינים של אותם יהודים שניצלו מהתופת הנאצית היו דווקא אי-ציות להוראות ואי שיתוף פעולה, במקרים המועטים בהם היה הדבר אפשרי.

הפצע של השואה והמורכבות של העיסוק בה ימשיכו להיות חלק מהזהות ומההיסטוריה של היהודים, וכנראה גם של הגרמנים. אך להבנת, אפשר כיום להתייחס לעמדתו של גנדהי לגבי השואה גם כשאלה עקרונית, שבה השואה משמשת כמקרה מבחן קיצוני. האם מאבק לא-אלימים מתאים כנגד כל סוג של משטר? או שמה הוא מתאים רק כנגד משטרים בעלי מידה חזק, שבהם יש אפשרות של ליברליות ושמירת חוק, שבהם יש משמעות

לדעת הקהלה? דבקותו חסרת הפשרות של גנדהי באי-אלימות היא הסמן הקיצוני, שעל פיו אנו יכולים לשקול את עמדתו בנושא.

*Shimon Lev, Soulmate - The Story of Mahatma Gandhi and Hermann Kallenbach, Orient BlackSwan, India, 2012.

2

3

1. מרים קוראת גלויה בחצר הבית
2. לואיז מרחוב תומסיוס 11 קוראת מכתב של ליאנה בחדר המדרגות
3. ארנה וליאנה לב (Löw) ככל הנראה ב-1943, כמה חודשים לפני שנשלחו לאושוויץ

שאף מנהיג יהודי לא יוכל לפעול בפומבי נגד המשטר הנאצי יותר מכמה דקות בגרמניה בטרם יוצא להורג, אך טען כי אין בכך כדי לערער על התועלת שבאי-אלימות, כיוון שיש לבחון את תוצאותיה בטווח הארוך. בנוסף, טען, כי יש לקחת בחשבון את ערכה המוסרי של משנתו גם לקורבן עצמו. מבחינת גנדהי, כל אדם, גם היטלר, מוכרח להיענות בסופו של דבר ל"הוכחות של אהבה": "אם זה לא הספיק כדי להמס את לב האבן של מר היטלר, הרי זו רק הוכחה שלב זה עשוי מחומר קשה מאבן... אינני מתייאש מכך שהיטלר עוד יענה לסבל האנושי, אפילו שהוא גרם לו".

בובר ומגנס טענו במכתביהם לגנדהי שאין צורך ללמד את היהודים על אי-אלימות, מכיוון שדווקא היהודים הם אלה שנוקטים במסורת ארוכה של "קידוש השם". בובר העיד שראה במו עניני בגרמניה מקרים רבים של הליכה אל המוות בגאווה ובהשלמה, אך ברור שמעשים כאלה לא השפיעו ולא יכלו להשפיע:

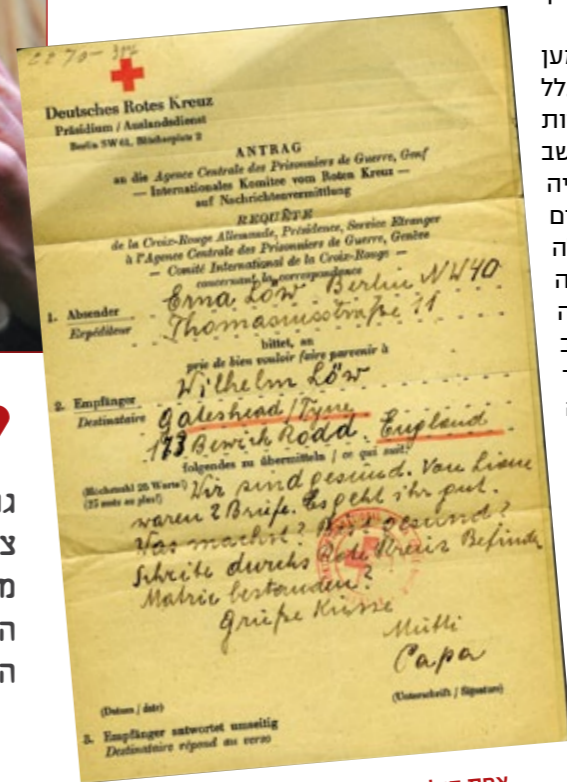
"בחמש השנים שביליתי תחת השלטון הנוכחי ראיתי מקרים רבים של סאטיאגרהא אמיתית מצד היהודים, הוכחות של רוח איתנה ללא מיקוח על זכויות וללא הרכנת ראש, ללא ניסיון להתחמק מתוצאותיה של התנהגות זו בכוח או בעורמה. אך פעולות אלו לא עשו אפילו את הרושם הקל ביותר על המדכאים. בנסיבות אלו התוצאה היתה הקרבה עצמית (מרטריום) ללא כל תועלת, שאיש לא ראה אותה, הקרבה לריק, כזה היה גורלם של יהודים לאין מספר בגרמניה, רק אלוהים קיבל את עדותם".

1

חברך ומעריצך אינם מותירים מקום לספק שרבות מפעולותיך הן מפלצתיות...". גנדהי אמנם פנה להיטלר כדי "שעצור את המלחמה ויפנה לבוררות בין-לאומית", אך נראה שהמכתב מכוון לא פחות לאוזניים הודיות ובריטיות. לטענתו של גנדהי, אי-אלימות יכולה להביס אף את שילוב הכוחות האלימים ביותר בעולם, וכל ניצחון שהושג באלימות סופו שיובס על ידי כוח אחר חזק ממנו. "אם לא הבריטים, אז כוח אחר בוודאי ישפר את שיטתך ויכריע אותך בנשקך אתה", כתב גנדהי, מה שלשיטתו אכן הוכיח את עצמו בסופו של דבר.

גנדהי בוודאי קיבל באותה עת מידע מקולנבאך, ששהה לצידו באשרם בהודו. לקולנבאך היו קרובי משפחה בגרמניה, והוא חשש מאוד לגורלם. מידע הגיע גם מהסופר רומיין רולאן;

גנדהי, הנביא הגדול של אי-ציות אזרחי ומאבק לא-אלימים, מדגיש את הצורך בהפרדה בין המעשה הרע עצמו לבין מבצע המעשה, אכזרי ככל שיהיה

הם התקשו לקבל את דבריו, במיוחד לאור ניסיונו האישי של בובר, שעזב את גרמניה רק ב-1938. השניים תרגמו את הצהרת גנדהי לעברית, ופרסמו אותה בצירוף תגובותיהם, שנכתבו בזירות רבה, בביטאונים "העל". בשל צירוף מקרים, גנדהי מעולם לא קרא את הדברים, אך הוא השיב למכתבו של אינטלקטואל יהודי אחר: חיים גרינברג, עורך הג'ואיש פרונטיר, הביטאון הציוני-סוציאליסטי באמריקה. גרינברג הדגיש שהיהודים בהנהגת גנדהי בדרום אפריקה מעולם לא נתקלו באכזריות כמו זו של גרמניה הנאצית, ולכן גנדהי אינו יכול להבין כי מאבק לא-אלימים אינו רלוונטי במקרה של רוע קיצוני שכזה. גנדהי השיב כי עמדתו לא נכתבה כדי למתוח ביקורת על היהודים, אלא כיוון שידידיו היהודים ביקשו ממנו להגיב, וכאיש אמת לא יכול היה להימנע מלומר את אשר הוא מאמין בו. הוא קיבל את הטענה,

אחת הגלויות האחרונות שנשלחו לזאב לב מהוריו ברחוב תומסיוס 11 בברלין

עמי בסירוב זה. אילו היה יהודי אחד או כל היהודים נוהגים כך - לא היה מצבם גרוע משהוא היום... אלימותו השיטתית של היטלר עלולה גם להביא לשחיטה כללית של היהודים כתשובה ראשונה על הכרזת מלחמה. אולם אילו היתה הנפש היהודית מוכנה לסבול מרצון, היתה אפילו שחיטה כזו בדמיוני עלולה להיפך ליום תודה ושמחה לאלוהים שגאל את עמו ואף בידי עריץ, כי הירא אלוהים אינו יודע פחד".

אחד הנושאים השנויים ביותר במחלוקת הוא שני מכתביו של גנדהי להיטלר, שנכתבו בניסיון, לכאורה נאיבי, למנוע את המלחמה המתקרבת. אך גנדהי היה רחוק מנאיביות ולפיכך צריך לבחון ניסיון זה לאור אמונתו העמוקה בדרך אי-האלימות, המחייבת לעשות כל מאמץ להתחשב ולהבין את האויב. המכתב הראשון נכתב ב-23 ביולי 1939, אך הצנזורה הבריטית מנעה את שליחתו:

"חבר יקר, חברי דרשו ממני לכתוב לך למען האנושות, אך התנגדתי לבקשה זאת בגלל ההרגשה שכל מכתב ממני יהיה בגדר עזות פנים. אך משהו אומר לי שאל לי להתחשב בכך ועלי לשטוח את בקשתי ככל שתהיה מועילה. זה די ברור שאתה כיום הוא האדם היחיד שיכול למנוע את המלחמה העולה להפוך את האנושות לפראית. האם אתה חייב לשלם את המחיר הזה לעניין, כמה שיהיה בעל ערך עבורך? האם תקשיב לתחינתו של אחד שסר מרצונו מדרך המלחמה לא ללא הצלחה? בכל מקרה אני מייחל לסליחתך אם טעיתי בשליחת מכתב זה. אני נשאר ידיך היקר, מ.ק. גנדהי".

הניסיון לשווק את אי-האלימות להיטלר מעיד אולי יותר מכל על חוסר הריאליזם הפוליטי של גנדהי. אך לגישתו, מלחמה היא תמיד אופציה גרועה יותר מכל האופציות האחרות. הפנייה להיטלר כ"חבר יקר", שקוממה עליו רבים, אינה שונה מפניות אחרות שלו למנהיגים שבהם נאבק. למעשה, אילו לא פנה

כך להיטלר, היה בכך משהו מוזר. אחד העקרונות המרכזיים של גנדהי, השאובים מהבהגוד גיטא (Bhagavad Gita), הטקסט ההודי החשוב שליווה אותו כל חייו, הוא שהאפקטיביות של המעשה אינה שיקול, ולכן הפנייה להיטלר היתה חייבת להיעשות מבחינתו ללא קשר לתוצאותיה.

מכתבו השני של גנדהי להיטלר נכתב בערב חג המולד 1940, ופורסם כמכתב גלוי בעיתונות בשיא הצלחתם של הכוחות הגרמניים ברחבי אירופה, ובעת שבריטניה היתה בודדה במערכה נגד היטלר:

"במשך שלוש שנים ושלוש השנים האחרונות, עיסוקי בחיים היה לחזק את החברות של כל האנושות על ידי ידידותי עם כל האנושות ללא קשר לגזע, צבע ואמונה. אין לנו ספק לגבי אומץ לבך ומסירותך לארץ אבותיך וגם איננו מאמינים שאתה מפלצת כפי שמתארים מתנגדיך. אך כתביך והצהרותיך ואלו של